

Esed İbnu'l-Furât Harran'lı Bir Din Adamı ve Komutan

NECATİ AVCI
YRD. DOÇ. DR., İSLAM TARİHİ EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ
drnavci2000@yahoo.com

Özet

Harran'ın tarihî İpek Yolu üzerinde bulunması nedeniyle, ticaret adamlarının yanında bilim adamlarının da uğrak yeri olmuştur. Bu şehrin yetiştirdiği Sabit b. Kurra ve el-Bettani gibi pek çok bilim adamı bulunmaktadır. Bu bilim adamlarından birisi de, yazımızın konusu olan, din bilimcisi ve Sicilya adasını fatihi Esed b. el-Furat el-Harranî'dir.

Anahtar Sözcük

Harran, Esed, Fatih, Esediyye, Sicilya

Summary

Harran is on the historical silk line, so it was act of passing road for the traders, beside the scientists. This town is growned many scientists like Sabit b. Kurra and el-Bettani. One of these scientists the leader and religion man Esed b. el-Furat.

Key Words

Harran, Esed, coquerer, Esediyye, Sicilyas

I. BÖLGE HAKKINDA

Harran bölgesinin tarihî İpekyolu ticaretinin güzergâhında bulunması ona; hem ekonomik, hem bilim, hem stratejik ve askerî yönden, büyük bir önem kazandırmıştır. Bu nedenle Harran, eski ve ortaçağlarda en önemli bilim, din, ticaret ve tarım merkezlerinden birisi olarak kabul edilmiştir.

Kuzeye doğru yönelen yoğun İslam akınları sonucunda Harran, Halife Ömer (r.a)'ın hilafetinde İyad İbn Ğunm tarafından fetholunmuştur (h.19/m.640)¹. Halife Osman (r.a) döneminde Şam'a bağlanan Harran, bölge valisi Muaviye'nin yönetimine verilmiştir. II. Harran Mervan döneminde (127-132/744-750) bir ara Emevî devletinin başkenti olmuştur. Daha sonra sırasıyla, Abbasiler'e (750), Selçuklular, Tolunoğulları, Hamdânîler, Nümeyroğulları, Zengîler, Eyyübîler tarafından yönetilen Harran, Roma imparatorluğunun hakimiyetine geçmiştir. Harran bölgenin önemli bir bilim merkezi olduğu kadar Hanbeli mezhebinin de en önemli merkezlerinden biri olmuştur².

Türklerin Anadolu'ya girişinden sonra Selçuklu sultanı Melikşah, Halep seferi sırasında bölgeyi ele geçirirken, Harran, Suruç ve Rahbe'yi Muhammed b. Kureyş'e (m. 1086), Urfa'yı Bozan'a (28 Şubat 1087) verdi³. 521/1127 yılında Selçuklu sultanı Mahmut, Harran'ın bağlı bulunduğu Haleb'e, İmadeddin Zengî'yi tayin etti⁴. Bundan sonra Harran'da Zengîler dönemi başlamış oldu. Bölge, 578/1182'de Eyyübîler devleti yönetimine girmiş, Urfa ise I. Haçlı seferi sırasında Haçlıların eline geçmiş ve burada, 48 yıl süren (1098-1146)⁵ ilk Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştur. Urfa, 1146'da Selahattin Eyyübî tarafından geri alınmış, XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İlhanlılar (658/1260), XV. yüzyılda da Akkoyunluların eline geçmiştir. Şehir zaman zaman Akkoyunlu ve Memlûklular tarafından el değiştirmiştir⁶. Şah İsmail Akkoyunlu devletini yıkınca, Sultan Murat, Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'e sığınmış ve ondan aldığı kuvvetlerle geri dönüp Urfa'yı kuşatmış, çarpışmalar sırasında da ölmüştür.⁷

Bölge, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a karşı düzenlediği Merc-i Dâbık Savaşıyla birlikte (1516) Osmanlı devletinin eline geçmiş ve Halep eyaletine bağlan-

1 Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Kahire h.1358, 2/225; İbn Kesir, a.g.e., 7/110, 117; Necati Avcı, *Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Alimler*, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını No.18, Kayseri 1995, 100.

2 Geniş bilgi için bk. Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, 1 vd; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Ankara 1993, 6 vd.

3 İbn el-Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk* (yn. H. F. Âmedroz), Leiden 1903, 119; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, 108; Azimî, *Tarih*, (yn. Ali Sevim), Ankara 1988, 19-20, 25-26; Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1989, 63 vd; İbn el-Adim, *Buğyetu'l-Taleb Fi Tarihi'l-Haleb*, (yn. Ali Sevim), Ankara 1989, XXVI vd.

4 İbn el-Esîr, *el-Kamilu Fi'l-Tarihi*, Beyrut 1966, 10/366-369.

5 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, Ankara 1987, 9 vd.

6 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara 1972, 193, 248.

7 Demirkent, a.g.e., 9.

mıştır⁸. 942/1535 yılında İrakeyn seferine⁹ çıkan Kanunî, Urfa'yı bağımsız bir sancak haline getirmiş ve bu statüsünü I. Dünya Savaşına kadar korumuştur.¹⁰

7 Mart 1919'da Urfa'yı işgal eden İngilizler, 8 ay sonra şehri Fransızlara bırakıp çekilmişlerdir. Silahsızlanmalarına ve taşkınlıklarına seyirci kalınan Ermenilerin yaptığı zulümler Urfalıların 9 Şubat 1920'de ayaklanmalarına sebep olmuş, 29 Aralık 1919'da Mustafa Kemal, Yüzbaşı Ali Saib Ursavaş'ın nezaretinde, teşkilatlanan millî kuvvetler 9 Şubat'ta Urfa'nın yarısını geri almış ve sınırlı imkânlarla Fransızlara karşı büyük bir mücadele başlatmışlardır. Kısa süre sonra Suruç ve Birecik'teki Fransız kuvvetleri püskürtülmüş, geriden yardım alamayınca 9 Nisan 1920'de geceleyin Kuva-yı Millîye'nin gözetiminde Urfa'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu arada aşiretlerin düzensiz saldırıları sonucu Fransız birliği, 269 kayıp vermiştir¹¹. Batılı bazı tarihçiler bu olayı polemik konusu yapsalar da, aslında Kuva-yı Milliye'nin bir dahli olmamıştır. Nihayet 11 Nisan 1920'de Urfa düşmandan kurtarılmıştır.¹²

II. BÖLGEDEKİ EĞİTİM-ÖĞRETİM DURUMU

Harran'ı içeren bölgenin İslam öncesi ve sonrasında bir kültür merkezi olarak öne çıkmasının sosyo-kültürel ve politik nedenleri vardır. Kültürel açıdan bölge, Yunan, Hint ve İran kültürlerinin birikimlerine mirasçı olmuştur. Özellikle bu mirasta, Yunan okullarının büyük payı vardır. Bu dönemde yapılan çeviri faaliyetleri büyük ölçüde Süryani bilginlerin tekelindeydi. M. II. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar felsefe, mantık, astronomi ve tıp iç içeydi. Süryanilerin hakim olduğu II.yüzyılda, edebî ve felsefî çalışmalar dikkat çekmektedir¹³. Aynı dönemde şehir Grekçeyi çok iyi bilen âlimlerle doluydu. M. II. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar oluşan bu muazzam ilmî birikim, bu tarihten sonra Arapça da bilen Süryani alimlerce, ücret karşılığı bu dile çevrilmeye başlanmış ve Müslüman filozofların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu kültürün oluşmasında, Hıristiyan mezheplerin katkısı da unutulmama-

8 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, 2/27-29; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975, 2/275-286.

9 Danişmend, a.g.e., 2/180.

10 Danişmend, a.g.e., 2/180.

11 Ali Rıza, *Urfa Mücadelesi*, Sinop Matbaası, Sinop 1924, 31 vd., 39; İsmail Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, Ankara 1992, 2 vd.

12 Ali Rıza, a.g.e., 39.

13 Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı*, İstanbul 1969, 1/20.

lıdır. Özellikle Nestorius'un kurduğu Nastûrîlik, Urfa'da Meşşâî, yani Aristocu görüşün yayılmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. M. IV. yüzyılda Yunanca, Süryaniler arasında öğretim ve bilim dili haline gelmiştir. Felsefe ve metafiziğin ağırlıklı olarak öğretildiği Urfa'ya Nastûrîlerin girişiyle dinî öğretilere daha fazla ağırlık verilmiş ve Yunanca eserler çevrilmeye başlanmıştır¹⁴.

Sadece Süryanilerin değil İranlıların da katıldığı Harran Okulu, Cezîre bölgesindeki elli kadar okuldan en meşhur olanıydı¹⁵ ve bu okulda, İranlıların çoğunluğu oluşturması sebebiyle "Pers Okulu" da deniyordu. Ancak okul, m. 489'da kapatıldı. Bununla birlikte, bilimsel çalışmalar durmadı¹⁶.

Harran Okulu kapatılınca, Süryani bilginler tahsillerini Nusaybin'de sürdürmeye başladılar¹⁷.

M. 530 yılında Fırat kıyısında kurulmuş olan Kınnesrin Okulu, m. VII. yüzyılda büyük bir üne kavuşarak Urfa Okulunun yerini aldı. Nitekim çeviri ve telifleriyle şöhret bulan Urfalı Yakup (Yakup Jak er-Ruhavî; m. 633-708)¹⁸ bu okulun alimlerindendi. Harran okulu da bu sefer çeviride ün kazandı. Bu dönemde Endelüs'ten bile Harran Medresesine, felsefe ve mantık yanında, tıp öğrenmek üzere bu okula gelenler oluyordu.

Süryanilerin Müslümanlarla tanıştığı VIII. Yüzyıldan itibaren tıp, astronomi, mantık ve felsefe sahasında Süryaniceden Arapçaya çeviriler yapılmış, Harran Okulunda artık, bu ilimler yanında¹⁹ Hanbeli fıkhı, tefsir, hadis, tarih, edebiyat gibi İslamî bilimler de okutulmaya başlanmıştır.

Bölgede süren savaşlar ve toprak paylaşımları sonucunda bu okul yok olmaya başlamış, huzuru kaçan bilim adamları da başka yerlere göç etmişlerdir. Mesela felsefe, insan bilimleri, tıp, astronomi, matematik, metafizik, mekanik

14 Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi* (çv. Z. Meğamiz), İstanbul 1328, 3/265-266; Keklik, a.g.e., 1/26-27.

15 Keklik, a.g.e., 1/26-27.

16 İşte bu arada okuldan atılan bilginlerden biri olan Sergius, kendi çağdaşları arasında yüksek bir yer tutmaktaydı. Bu Sergius'un mantıkla ilgili çeviri ve telif eserleri günümüze kadar gelmektedir. E.Honigman, "Urfa" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, 13/51; *The Britannica Encyclopedia*, "Edesse", Manchester 1907, 8/931; Keklik, 1/24-26.

17 Mahir Abdulkadir Muhammed, *Huneyn İbn İshak ve'l-Asru'z-Zehebi Li'l-Terceme*, Beyrut trz., 100.

18 Franz Rozenhal, *İlmü'l-Tarih İnde'l-Müslimin* (çv. S. A. el-Ali), Beyrut 1959, 1/109; Şakir Mustafa, *et-Tarihu'l-Arabî ve'l-Muerrihûn*, Beyrut 1979, 2/417-419.

19 İbn Ebî Usaybi'a, *Uyunu'l-Enbâ' Fi Tabakati'l-Atıbbâ'*, Kahire 1886, 1/203-306; Zeydan, a.g.e., 3/267-294; Aziz Günel, *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır 1970, 78-83.

ve tabii bilimler sahasında önemli çeviri ve teliflere imza atmış olan Harranlı Sâbit b. Kurra onlardan birisidir. Avrupa'da Albatanius diye bilinen ve aynı zamanda astronom, kimyacı ve fizikçi olan Harranlı Ebu Abdullah Muhammed b. Cabir b. Sinan el-Bettânî; tıp, geometri ve astronomi bilgini, iyi bir edebiyatçı, Süryanice ve Yunancadan çeviriler olan Sinan b. Sabit b. Kurra; iyi bir tabip ve tarihçi olan Sâbit b. Sinan b. Sâbit b. Kurra; iyi bir tabip olan Harranlı Sâbit b. İbrahim b. Zehrûn; Endülüs'e göç eden Harranlı tabip Yunus ve edebiyatçı ve tarihçi Ğarsunni'me Ebu'l-Hasan Muhammed b. Hilâl gibi alimleri de bular arasında sayabiliriz²⁰.

Kısaca Urfa, Cezîre, Harran, Suruç ve Birecik gibi şehirlerden oluşan Fırat havzasından, tahsil için Endülüs, Kuzey Afrika, Irak, Suriye ve Ortaasya'daki diğer İslam ilim merkezlerine giden pek çok alim olmuştur.

III. BİR DİN BİLİMCİSİ

a. Esediyye²¹ Kitabının yazarı, Esed b. el-Furât

Ası adı, Abû Abdillâh Esed b. el-Furat b. Sinan'dır. Nisabur'lu²² Süleymoğulları²³ tarafından yetiştirilen Esed, Harran'da²⁴ h.142-m.759²⁵ yılında dünyaya geldi. Muhammed b. el-Eş'as el-Huzâ'î'nin²⁶ ordusunda bir asker olan

20 Yusuf el-Kıfî, *İhbaru'l-Ulemâ' Bi Ahbari'l-Hukemâ'*, Leipzig 1903, 80-85; İbn Culcul, *Tabakatu'l-Atıbbâ' ve'l-Hukemâ'* (th. F. es-Seyyid), Kahire 1955, 75; İbn Ebi Usyabi'a, *Uyûnu'l-Enbâ' Fi Tabakati'l-Atıbbâ'*, Beyrut 1981, 1/215-220; Zehebi, *Siyeru E'lâmi'n-Nubelâ'*, Beyrut 1988, 13/485-486; Beyhakî, *Tarihu'l-Hukemâ'* (yn.M. Kurd Ali), Dimaşk 1946, 20-21; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1943, 2/1594; Kadri H. Togan, *Turâsu'l-Arab el-İlmî*, Kahire 1963, 195-205; Necati Avcı, a.g.m., 53.

21 el-Esediyye: Esed b. el-Furat tarafından, Mâlikî Furû'u hakkında yazılan bir eserdir. Bk. Kâtip Çelebi, a.g.e., 1/74; Ebu Bekr el-Maliki, *Riyâzu'n-Nüfûs*, Kahire 1951, 1/178-179. Bu kaynaklarda Esed b. el-Furat'ın bu eseri hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Esed b. el-Furat bu eserinde; kendisine fıkıh konularında sorular soran Abdurrahman b. el-Kasım'a verdiği cevapları toplamıştır. Bu cevapları daha sonra tasnif etmiş ve eseri Mağrib'e getirmiş, burada esere "el-Mudevvene el-Esediyye" veya kısaca "el-Esediyye" adını vermiştir.

22 Nisabur: Horasan'da bulunan büyük bir şehirdir. Geniş bilgi için bk. İstahri, a.g.e., 145; Yakut, a.g.e., 8/356; Kazvini, a.g.e., 473; Yakubi, *Buldân*, Beyrut, trs. 278.

23 Banû Süleym b. Mansûr b. İkrime b. Hasafa b. Kays İlân. Geniş bilgi için bk. İbn Hazm, *Camharatu Ensâbi'l-Arab*, Kahire 1948, 261-264; Banû Süleym b. Fehm b. Ğunm b. Devs için bk. İbn Hazm, a.g.e., 381-382. Metinde, Esed b. el-Furat'ın, Süleymoğulları'nın bir yetiştirmesi olduğunu zikretmekle yetinmektedir. Bunun hangi Süleymoğlu kabilesi olduğunu belirtmemektedir.

24 Geniş bilgi için bk. Yakut, a.g.e., 3/241; İstahri, a.g.e., 54.

25 Maliki, a.g.e., 1/172; Ebu Zeyd el-Ansari, *Me'âlimu'l-İmân*, Kahire 1968, 2/2.

26 Muhammed b. el-Eş'as b. U'kba b. Ehbân el-Huzâ'î, Abû Ca'fer tarafından h. 141 (m. 758) yılında Mısır valisi olarak atanmıştır. Geniş bilgi için bk. İbn Teğri Bedri, *en-Nücümü'z-Zâhire*, Kahire 1929, 1/346-348; Ebu Abdillâh el-Baci, *el-Hulâsatu'n-Nakiyye*, Tunus 1905, 18; Kindî, *el-Vüillât ve'l-Kudât*, Leiden 1912, 108; Zehebi, *Düvelu'l-İslâm*, Kahire 1976, 1/78; Zirikî, *el-E'lâm*, Kahire 1957, 6/264.

babası onu beraberinde Kayravan'a²⁷ götürdüğünde, henüz iki üç yaşlarında idi²⁸. O, bu günlerle ilgili şöyle bilgi vermektedir:

“Babamla birlikte, İbn el-Eş’as’ın ordusu ile birlikte Kayravan’a girdim. Bu şehirde beş yıl kaldık. Buradan Tunus’a geçtik. Burada da yaklaşık dokuz yıl kaldım. On sekiz yaşıma bastığım zaman, Becrede²⁹ vadisinde bulunan bir köyde Kur’an okudum”.

Esed daha sonra Becrede’den Tunus’a gimiş ve burada, Ali b. Ziyâd’ın yanında “el-Muvatta”ı okumuş ve diğer dinî ilimleri tahsil etmiştir³⁰.

H.172-m.788’de Medine-i Münevvere’de bulunan meşhur hadisçi ve din âlimi Mâlik b. Enes’in yanında “Muvatta”ı yeniden okumuştur³¹. Esed burada akranları arasında kısa zamanda cesaretiyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Bir keresinde Kalik’e senedlerle ilgili ısrarlı bir sorusu üzerine hoşlanmayarak da olsa; “Silsilelerin sonu gelmez, şöyle olduğu takdirde böyle olur. Bu sorunun cevabını istiyorsan Irak’a gitmelisin”³² şeklinde cevap verir.

Medine-i Münevvere’den ayrılırken Mâlik kendisine; Allah ve Kur’an’a uyması, halka nasihatta bulunması yönünde vasiyet eder³³. Daha sonra Irak’a giden Esed, Bağdat’ta İmam Ebû Hanife en-Nu’mân b. Sâbit’in aralarında Ebu Yusuf Yakub b. İbrahim, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî’nin de olduğu öğrencileriyle buluşur. Irak’ta hadis toplayıp yazmaya başlayan Esed, burada fıkıh usulünü iyice öğrenir³⁴.

Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî’nin umûmî meclislerine katılan Esed, ondan ayrıca özel dersler alır. Muhammed b. el-Hasan; gündüzleri Iraklılarla birlikte geceleri de yalnız ona ders verir. Muhammed b. el-Hasan’ın evinin alt katında kaldığından özel ders alması zor olmaz. O bu durumu şöyle anlat-

27 Geniş bilgi için bk. Yakut, a.g.e., 7/193; İbn Ruste, *el-E’lâku’n-Nefise*, Cezayir 1949, 347-348; İbn Hurdazbih, a.g.e., 34; Ebu’l-Fida, a.g.e., 144-145; Kazvini, a.g.e., 242; Hüseyin Munis, *Fethu’l-Arab Li’l-Mağrib*, Kahire 1947, 153-154.

28 Ansari, a.g.e., 2/2; Maliki, a.g.e., 1/173; Abdullah et-Tabba’, *el-Hülletu’s-Seyrâ’*, Beyrut 1962, 2/380.

29 Vâdi Becrede: Tunus’ta tanınan bir nehirdir. Esed b. el-Furat’ın, Kur’an’ı öğrendiği köyün bulunduğu bir vadidir. Bk. et-Tabba’, a.g.e., 2/381; Ebu’l-Arab, *Tabakât*, Cezayir 1914, 81. Becrede, bazan Mecrede imlası ile de yazılır. Küçük bir ırmaktır, Oras dağlarından kaynaklanarak, kuzey-doğu yolunu takip ederek, Benzirt şehri yakınlarında bulunan Re’su’l-Cebel kasabasında Akdeniz’e dökülür. Bk. Atlas Oxford, 38 L 18.

30 Maliki, a.g.e., 1/172; Mikail Emari, *el-Mektebetu’l-Arabiyetu’s-Sıkilliyye*, Leibzig 1857, 180.

31 Ansari, a.g.e., 2/3-4.

32 Maliki, a.g.e., 1/174; Ansari, a.g.e., 2/4.

33 Maliki, a.g.e., 1/174; Ansari, a.g.e., 2/4.

34 Maliki, a.g.e., 1/173.

maktadır: “Hocam geceleri bana uğrar, yanında bir bardak su ile oturur, sonra okumaya başlardı. Gece uzayıp benim uykumun bastırıldığını görünce de, avuçlarına su alıp yüzüme serper ben de ayılırdım. Ondan işitmek istediklerimi tamamlayınca kadar bana bu minval üzere öğretmeye devam etti”³⁵.

Muhammed b. el-Hasan, hocalarının yardımlaşma konusunda öğrencilerine gösterdikleri ilgiyi, öğrencisi Esed'ten esirgemedi ve ona maddî manevî her zaman destek oldu. Nitekim başından geçen şu hadise bunu açıkça ortaya koymaktadır; “Günün birinde Muhammed b. el-Hasan'ın bir seminerinde oturuyordum; bu arada biri yolculara sebil var! deyince, ben de kalkıp su içtim sonra dönüp seminere katıldım. Muhammed b. el-Hasan bunu görünce bana: “Ey Mağribli yolcuların sebil suyunu mu içiyorsun? dedi. Ben de: Allah ıslah etsin, zaten ben de yolcuym dedim ve oradan ayrıldım. Gece olunca, birinin kapımı vurduğunu işittim. Dışarı çıktığım zaman Muhammed b. el-Hasan'ın kölesinin bana: Efendim sana selamını gönderip sizin yolcu olduğunuzu ancak bugün öğrenmiş ve şu harçlığı, ihtiyaçlarını gidermek üzere sana göndermiştir. Sonra bana ağırca bir kese verdi, ben de içimden, bunların hepsi dirhemdir diye geçirdim ve çok sevindim. Evime girip keseyi açınca içinde seksen dinar buldum”³⁶.

Mâlik b. Enes'in ölümünden sonra Esed, bu defa Mısır'a gider ve burada İmam Mâlik'in adamlarından olan Abdurrahman b. el-Kâsım, Eşhub b. Abdülaziz ve daha başkalarının derslerine iştirak eder. Çoğunlukla da İbn el-Kasım'ın derslerini takip eden Esed, fıkıh konularında Abdurrahman b. el-Kasım'a sorduğu soruların cevaplarını toplar, bunları düzenleyip sınıflandırır ve kaydeder. Böylece “el-Esediyye” adlı eserini yazar. Mağrib'e döndüğünde eserine “el-Müdevvene el-Esediyye” kısaca “el-Esediye” adını verir³⁷. Mısır'dan ayrılırken hocası İbn el-Kâsım ona: “Allah ve Kur'an'a karşı takvalı olmasını ve bu bilimi yaymasını vasiyet eder”³⁸.

Esed, “el-Esediyye” adlı kitabı da yanında olduğu halde h.181'de (797) Kayravan'a gider ve burada bu eserle birlikte Muvatta ve diğer bazı ilimleri öğretir. Böylece imamlığı şöhret bulur ve Ziyâdetullah b. İbrahim b. el-Ağleb

35 Maliki, a.g.e., 1/175.

36 Maliki, a.g.e., 1/175.

37 Esediyye hakkında daha geniş bilgi için bk. Maliki, a.g.e., 1/178-179.

38 Maliki, a.g.e., 1/174.

de kendisini h.203 (818)'te İfrkiya kadılığına getirir³⁹. Kayravan'da Kitab ve sünnete dayanarak halk arasındaki davaları halleder. Esed daha sonra Sicilya adası gazasına katılır⁴⁰.

b. Bir Fâtih Olarak Esed

Sicilya ordusunun büyük komutanlarından biri olan, İfrkiye'ye varır. İslam tarihçilerine göre, Bizans İmparatoru⁴¹ tarafından Euphemios yani Fimi komutasında İfrkiya üzerine bir ordu gönderilmiştir. Fimi, İtalyan ve Bizans kaynaklarında Sicilya ordusunun büyük komutanı (Turmach)⁴² olarak gösterilir. Sicilya yerel ordusunda ordu komutanı⁴³ rütbesindedir. Bu komutan ile Sicilya genel valisi arasında bir husumet vardı. Bunu nedeni bazı kaynaklara göre genel valinin, komutanın nişanlısını elinden alması, kimine göre de, Fimi'nin bir rahibeyi manastırdan kaçırması üzerine valinin, kendisini azlederek cezalandırmasıydı⁴⁴.

İslam kaynaklarında Fimi ile ilgili şöyle bir hadise de nakledilir; İstanbul'da bulunan Bizans imparatoru, h.211 (826)'de Sicilya adasına Kostantin adında bir patrik atar. Patrik Sicilya'ya varınca donanma komutanlığına Fimi'yi tayin eder. Fimi ise otoriter, cesur biri olduğundan İfrkiya'ya saldırır, kıyılarda ele geçirdiği kimi tacirleri soyup, daha sonra onları kaçıır. Bunun üzerine Bizans kralı Konstantin, Fimi'nin tutuklanıp sorgulanması için donanma komutanına emir gönderir. Durumdan haberdar olan Fimi ise öfkelenerek isyan eder ve gemilerle Sicilya'ya doğru yelken açar ve Serakoza (Siracusa) şehrini ele geçirir⁴⁵. İmparator Kostantin de onun üzerine yürür; ancak Fimi'ye mağlup

39 İfrkiya: Şimdiki Tunus'a bağlı bölgeler ile Trablusgarp vilayeti ve batı kısımları, Cezayir ülkesinin doğu sınırlarından Kusantine şehrinde bulunan Beccaye'ye kadar olan topraklardır. Bk. Munis, a.g.e., 1/2; Yakut, a.g.e., 1/300; İbn Haldun, *Tarihu'l-İber*, Beyrut 1958, 6/98; Mahmut Şit Hattab, *Kâdetu Fethi'l-Mağribi'l-Arabi*, Beyrut 1966, 1/13-14.

40 Maliki, a.g.e., 1/173; Nebhani, *Tarihu Kudâti'l-Endeliüs*, Kahire 1948, 45.

Ziyâdetullah'ın siresi için bk. İbn Haldun, a.g.e., 4/197; el-Baci, a.g.e., 26; İbn el-Esîr, a.g.e., 6/111; İbn İzari, *el-Beyânu'l-Muğrib*, Leiden 1948, 1/96; Tabba', a.g.e., 1/163; Zirikli, a.g.e., 3/93.

41 Corci Zeydan, a.g.e., 1/141-143; Hattab, M.Ş., *Kâdetu Fethi's-Şam ve Mısır*, Beyrut 1965, 22.

42 Geniş bilgi için bk. Corci Zeydan, a.g.e., 1/141-143.

43 Hattab, *Bejne'l-Akideti ve'l-Kiyade*, Beyrut 1972, 260.

44 Medeni, a.g.e., 7; Annan, a.g.e., 131.

45 Geniş bilgi için bk. Yakut, a.g.e., 5/74; Annan, a.g.e., 131. İmparator II. Mikail, Fimi manastırdan bir rahibeyi kaçıınca ona ceza olarak burnunun kesilmesini emretmiştir. O da Serakoza'ya kaçarak burasını ele geçirmiştir. Ancak burasını uzun süre elinde tutamamıştır, zira imparatorun askerleri onun üzerine saldırmış, onu yenilgiye uğratarak şehri geri almıştır. Fimi ise İfrkiye'ye kaçarak, o sırada bu İfrkiye

olur. Fimi Sicilya kralı olur. Ne var ki adayı elinde uzun süre tutamaz. Zira Bizans kralı kendisini tekrar yenilgiye uğratar. Fimi de İfrikiye'ye kaçar ve emir Ziyâdetullah b. Ağleb'e sığınır, ona adanın zenginliğinden ve kolayca alınacağından bahsederek, fethi için kendisini teşvik eder, yardım edildiği takdirde adayı fethedeceğini belirtir⁴⁶.

Bu rivayetlerden hangisi doğru olursa olsun⁴⁷, Fimi'nin Ağlebioğullarına sığındığı, Sicilya'yı fethetmek üzere Ziyâdetullah'ın emrine girdiği bir vaki'dir. Zira Ziyâdetullah, kadı Esed b. el-Furât, Abû Muhriz, fıkıhçı Sahnûn b. Saîd'in ve Kayravan fıkıhçılarının da aralarında bulunduğu savaş meclisine⁴⁸, Sicilya'nın fethi konusunda danışmış, onlar da ahlaki açıdan tasvip etmemişlerdir. Gerekçe olarak da, adanın uzak bir mesafede olduğunu ileri sürmüşlerdir. Geriye kalan büyük çoğunluk, geri dönülmesi şartıyla olumlu görüş bildirmişlerdir⁴⁹.

Üçüncü bir grup ise, dini yüceltmek amacıyla gazaya çıkılması yönünde kanaat belirtmişlerdir. Bir rivayete göre de, o sırada Sicilya ile İfrikiya arasında bir barış anlaşması vardı. Bu durumda ne yapılacağını Ziyâdetullah, Abu Muhriz ile Esed'e sormuştur.

Ebû Muhriz, acele edilmeyip fetih için biraz beklemek gerektiğini belirtmiştir. Esed ise, adada Müslüman esirlerin olup olmadığının sorulup ona göre hareket edilmesini tavsiye etmiştir. Adada Müslümanların olduğu anlaşılınca barış anlaşmasının feshi yönünde karar verilip sorun çözülmüştür. Esed: "Onlarla barış yaparken elçiler kanalıyla yaptık ve onu yine elçiler kanalıyla bozarız.. 'Yüce Allah buyuruyor ki: Bismillah; Güçlü olduğunuz sırada yumuşamayın, barışa davet etmeyin'⁵⁰. Biz de şimdi güçlü olduğumuza göre bu anlaşmaya bağlı kalmayız" diye cevap verir⁵¹.

Böylece Ziyâdetullah, Sicilya'ya saldırmaya karar vermiş ve hazırlıkların yapılmasını emretmiştir⁵².

emiri bulunan Ziyâdetullah b. el-Ağleb'e sığınmış ve ondan yardım istemiştir.

46 İbn el-Esîr, 6/113-114; İbn Haldun, 4/198; Nüveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, Granada 1919, 427.

47 Abbas, a.g.e. 32; Medeni, a.g.e., 8.

48 Berberilerin deyimiyile "Cemaat". Medeni, a.g.e., 8.

49 Nüveyrî, a.g.e. 427-428.

50 Kur'an-ı Kerim, Muhammed suresi, 47/35.

51 Maliki, a.g.e., 182-183.

52 Maliki, 1/186.

Bir an önce ordu ile yola çıkmak için can atan Esed'in arzusu Ziyâdetullah tarafından görmezlikten gelinmiştir. Bunu gören Esed: “Beni ucuz gördükleri için beğenmediler. Anlaşılan gemilerini denizde yürütecek denizcileri temin etmişlerdir. Fakat onların, bu orduyu Kitap ve sünnet ile yürütecek birine daha çok ihtiyaçları olduğunu bilmiyorlar”⁵³ diyerek tepkisini ortaya koyar.

Aslında Esed, orduya bir asker olarak katılmak istiyordu. O zaten bir öğrenci, bir öğretici, kadı ve müftü olarak büyük cihatta görevini yerine getirmiş, şimdi de sıra küçük cihattaydı.

Sonunda Ziyâdetullah; onun bu aşırı isteği karşısında, ordu emiri olarak iştirakini onaylamıştır. Esed de ona: “Allah emirimizin işlerini ıslah eylesin... Allah'ın helal ve haram kıldığı kadılık görevinden beni azledip emirliğe mi tayin ediyorsun!?” diye sitemde bulunmuştur. Ziyâdetullah da ona: “Ben sizi kadılıktan azletmiş değilim, sizi komutanlığa tayin ediyorum. Bu görev ise kadılıktan daha üstün ve değerli bir görevdir. Ayrıca kadılık görevini de sende bırakıyorum, böylelikle siz hem kadı hem de komutansınız” diye kendisini onurlandırmıştır. Böylece Esed İfrikîye bölgesinde iki görevi aynı anda üstlenen tek kişi olmuştur⁵⁴.

Esed, Tunus'taki Sûsa⁵⁵ şehrinden Sicilya'ya 15 R.evvel ayı, h. 212⁵⁶ (14 Haziran 827) tarihinde⁵⁷ onbin askerle birlikte hareket etmiştir. Ordusunun bin kadar askeri süvarilerden oluşuyordu⁵⁸. Yüz geminin⁵⁹ taşıdığı ordu kalabalık bir halk tarafından uğurlanmıştı⁶⁰. Merasimde kösler vurulmuş, bayraklar dalgalandırılmıştı. Esed minbere çıkarak: “Lâ ilâhe illallah vahdehu lâ şerîke lehu... Ey insan topluluğu! ... Ben gördüğünüz bu makama ancak kalemimle ulaştım; sizler de bu yolda içtenlikle cihat edin, bilimi tedvin etmeye gayret edin, ancak onunla hem dünyanızı hem de dininizi kazanacaksınız”⁶¹ diye uzunca bir hutbe irad etmiştir.

53 Maliki, 1/186-187.

54 Maliki, 1/187.

55 Yakut, *Buldân*, 5/173.

56 Nüveyrî, 428; Tabba', *Hülle*, 2/381.

57 Medeni, 9.

58 Nüveyrî, 428 “Süvarilerin sayısını 700 olarak vermektedir”; Tabba', 2/381'de ise “süvarilerin sayısı 900 olarak gösterilmektedir”.

59 Nüveyrî, 428

60 Maliki, 1/188; Ansari, 2/15.

61 Ansari, 2/15; Maliki, 1/188.

Ordu, Sicilya yolunda küçük⁶² bir ada olan Kavsara'yı⁶³ sulh yoluyla fethettikten sonra, Sicilya kıyılarına, 18 R.evvel 212⁶⁴ (17 Haziran 827)⁶⁵ tarihinde ulaşmıştır. Yani Sûsa limanından ayrıldıktan dört gün sonra. Halbuki Sûsa ile Sicilya arası bir gün ve bir gecelik yoldu⁶⁶. Uzun yolculuk, Kavsara'yı tahkim için⁶⁷ İfrikiye'ye geri dönüşte yolu koruyacak bir muhafız kuvvetini yerleştirmekten kaynaklanmıştı.

Sonunda Esed'in gemileri Sicilya batı kıyısındaki Mazera⁶⁸ limanına demir atmıştı. Burası Sicilya'nın İfrikiye'ye en yakın olan kıyısıdır. Müslüman kuvvetleri adaya çıktıklarında, Bizanslıların kendi aralarındaki çekişmelerden dolayı, karşılarında şehri savunacak kimseyi bulamamışlardı. Ada halkı da, istilacı ve yağmacı Bizanslılara⁶⁹ yardım etmek istememişti.

Esed, Sicilya emiri bulunan Bellata'nın çevresinde toplanan Bizanslılarla savaşmak üzere, adanın doğu tarafına çıkar. Fimi ve onun adamları da Esed'in yanında savaşmak üzere yerlerini alır. Esed ise buna karşı gelerek, Fimi'ye: “Bizden ayrılın; bizim sizlerin yardımına ihtiyacımız yok”⁷⁰ der.

62 Yakut, 7/183. “Müslümanlar Kavsara adasını Muaviye b. Ebi Süfyan zamanında fethetmişlerdir”. Anlaşılan Bizanslar burasını; Müslümanların İfrikiye'deki üslerinin uzaklığı, ayrıca Bizansların Akdeniz limanları tarafından çevrelendiği için, Müslümanların elinden tekrar almışlardır. Esed burasını ikinci kez fethetmiş oldu. Muaviye b. Ebi Süfyan zamanındaki fetih ise, muhtemelen yalnızca bir saldırı ve baskından ibaret idi.

63 İbn Haldun, *Mukaddime*, 253. Annân, a.g.e., 132'de şu ifadeyi kullanmıştır: “Esed b. el-Furât'ın, daha önceden de, yani Sicilya fethine çıkmadan önce de bir (deniz filosuna) donanmaya komuta ettiğini ve Akdeniz sularında birkaç deniz seferi yaptığını gösteren deliller vardır. İbn Haldun'un rivayetine göre: Gençlerin şeyhi olan Esed, Kavsara'yı, Ağlebli Ziyâdetullah zamanında fethetmiştir”.

Anlaşılan o ki, Esed b. el-Furât; bu gazadan önce ordu komutanlığıyla görevlendirilmemiştir. Zira Abdullah Annan'ın ileri sürdüğü iddiayı onaylayan bir metin bulunmamaktadır; ayrıca Kavsara'nın, Sicilya düşman elinde bulunduğu sürece, fethedilmesi mümkün değildir, zira burasını fethettikten sonra Müslüman muhafızlar tarafından korunması, düşmanın yakın üsleri başta da Akdeniz'de yer alan Sicilya tarafında, sürekli tehdit altında olacaktır.

Açıkça görülüyor ki, Esed, Sicilya'yı fethetmeye giderken, yolu üzerindeki Kavsara'yı da fethetmiştir. Burası Sicilya için bir nevi ön savunma hattı sayıldığı için, Sicilya'yı fethetmeden önce burasının fethedilmesi gerekiyordu. Buradan da Sicilya'ya sıçramak gerekiyordu. Böylece burası bir çeşit ileri karakol merkezi görevini yapmış olacaktı. Nitekim böyle de oldu.

64 Nüveyri, 428.

65 Medeni, 9.

66 Nüveyri, 428.

67 Kavsara adasının, ne kadar küçük olursa olsun, muhafızları ne kadar az olursa olsun, bu kadar kısa sürede zorla alınması mümkün görülmemektedir. Zira öncü birliklerinin araştırmaları ve uygun bir planın hazırlanması, sonra da uygulanması, bilineceği üzere, üç günden daha çok zamana ihtiyaç duyacaktır

68 Yakut, *Buldan*, 8/362; Yakut, *el-Müştereku Vaz'an*, Leiden 1846, 381.

69 Medeni, 65.

70 Maliki, 1/188; İbn el-Esir, 6/137; Emari, 222. Esed, geceleyin ayırıt edilebilmeleri için Fimi'nin askerlerinin başına parlak (ışıldayan) bir telin takılmasını emretti. Bk. Emari, 185, Riyâz en-Nüfus'tan naklen.

Çarpışma, Palermo⁷¹ ile Mazera arasında bir meydanda geçer. Daha sonra bu ada komutanının adı olan Bellata olarak isimlendirilmiştir. Sicilyalılar, sayı ve teçhizatları bakımından Müslümanlardan üstündü. Sicilyalıların ordusu yüz elli bin kişiydi⁷².

Esed, bu çarpışmalar esnasında bir eliyle bayrağı diğer eliyle de kılıcını sallayarak, Allah'a dua ediyordu ve tekbir getiriyordu. Bizanslıların üzerine saldırıya geçince ordusu da arkasından saldırdı. Bir hamlede Bellata yenilgiye uğrayarak yaralandı⁷³; Müslümanlar ise, kısa sürede adanın birkaç kalesini ele geçirdi⁷⁴.

Müslümanlar, Sicilya'nın yerel Bizans ordusunu yenmiş, Bizanslılar ise doğu bölgesine kaçmışlar ve birliklerini Serakoza şehri çevresinde toplamışlardı. Esed, bu zaferini değerlendirmek isteyerek⁷⁵ yenilenlerin peşine düştü.

Esed, Serakoza surlarının altına geldi. Yunanlılar zamanından⁷⁶ beri şehrin çevresinde bulunan kaya kesimlerinin bulunduğu yere yerleşti. Esed, Mazera'dan buraya gelene değin ikiyüz kilometre yol katetmişti. Bu mesafe, Müslümanların Mazera şehrinde yerleştikleri Köprü Başı (Re's el-Cisir)⁷⁷ ile Serakoza arası kadardı.

Bu sıralarda Sicilya'nın kuzeyinde, hâlâ Bizansların elinde bulunan birkaç şehir ve kale bulunmaktaydı. Müslümanlar ile Bizanslılar arasında sürmekte olan çarpışma hatları doğrusu, Serakoz'dan, yani adanın doğusundan kuzey batısında yer alan Palermo'ya kadar uzanmaktaydı.

Fimi, Müslümanların zaferlerinden korkmaya başladığı için, Bizanslıları kışkırtmaya, Müslümanlar arasına casuslar göndermeye ve elde ettiği haberleri Bizanslılara iletmeye başladı. Fimi'nin bu tavrı Bizanslıları direnmeye ve daha da cesaretlendirmeye sevk etmişti.

Esed Serakoza'yı karadan kuşatırken, Müslümanların gemileri de adayı denizden kuşatmaktaydı. Destekler İfrikkiye'den yardıma yetişince Esed, as-

71 Yakut, Buldan, 2/268. Sicilya'nın başkentidir. Bk. Medeni, 1.

72 Müslümanlar dönemindeki nüfusu 160.000 kişi idi. Bk. Medeni, 3, 65.

73 Maliki, 1/188; Ansari, 2/15.

74 İbn Haldun, 4/199; İbn el-Esîr, 6/114. Bellata bu çarpışmada, Sicilya'nın doğusunda bulunan Filloriye adasına kaçmış ve burada öldürülmüştür.

75 Zaferin değerlendirilmesi; modern bir askerî deyimdir, anlamı: ele geçirilen bölgeleri tahkim etmek ve yok etmek üzere düşmanın peşine düşmektir.

76 Medeni, 9.

77 Re's el-Cisir: Ordu ve askeri kuvvetlerin çıkarıldığı bölgedir.

ker ve gemilerin bir kısmını, kara ve denizden kuşatmaları için Palermo'ya sevketti. Bu sıralarda, adaya yardım etmek üzere imparator tarafından İstanbul'dan gönderilen Bizans donanması Serakoza sularına varmıştı. Bunu gören ada Rumlarının Müslümanlara karşı direnişleri artmış, maneviyatları güçlenmiş, karada ve denizde Müslümanlarla aralarındaki ağır ve çetin çarpışmalar şiddetlenmişti⁷⁸. Müslümanlar, h. 213 (828)'te üç düşmanla birlikte savaşıyorlardı; bir yanda Rumların Sicilya yerli ordusu, diğer yandan imparatorluk ordusu ve nihayet Müslümanların kampında yayılmaya başlayan veba. Bu durum Müslümanların çok sayıda zayıat vermesine yol açtı.

Ancak Esed çarpışmalarını sürdürmeye devam etti. Böylece Esed, bir yandan aldığı ağır yaralar, diğer yandan vebanın etkisiyle; Rebiulahir ayı h.213 (m.828)'te Serakoza'yı kuşattığı bir sırada ruhunu teslim etti. Bu büyük ve cesur komutan bulunduğu mevzide, savaş harekâtını yönetip izlediği yere defnedildi⁷⁹. Esed'ten sonra komutanlığı adamlarından biri olan Muhammed b. Ebi'l-Cevârî üstlendi. Bu komutan, durumun Müslümanların aleyhine döndüğünü görünce, gemilerle İfrikiye'ye geri çekilmek istedi, ancak Bizans gemileri onu bu düşüncesinden caydırdı, o da bunun üzerine kendi gemilerinin yakılmasını emretti⁸⁰.

Müslümanlar adada tahkimleşti ve seriyeler halinde dağılıp, adanın ovalarına akınlar yaparak düşman kalelerini kuşatmaya başladılar. Yardımlarına 214 (829)'te İfrikiye ve bir Endülüs donanması da yetişti. Böylece Müslümanlar güçlenip adanın limanlarını fethetmeye devam ederek, adanın neredeyse tamamını aldılar. H.264 (m.878)'te, Müslümanlar, Sicilya'nın son kalesi olan Serakoza'yı da fethettiler. Böylece adanın fethi sağlanmış oldu. Başlangıçta burada, İfrikiya hükümetine bağlı bir emîrlik kuruldu; Ağlebî devleti yıkılınca da bağımsızlığını ilan etti. Böylece Sicilya'da yaklaşık 200 yıl

78 İbnu'l-Esir, 6/114; İbn Haldun, *Tarih*, 4/199; Annan, 133-134.

79 Ansari, 2/16; "h. 213'te Abu Abdullah Esed b. el-Furat, Rebiulahir ayında, Serakoza'yı kuşatırken vefat etti ve yakınlarında defnedildi. Mezarı günümüze kadar bilinmektedir". Krş. İbn Haldun'a gelince, 4/198, onun vebadan öldüğünü zikrederek; Yâne sarayında vefat ettiğini söyler. Zannımızca birinci rivayet daha doğru olmalıdır. Zira rivayetlerin çoğu onu teyit ediyor. (destekliyor). Ayrıca büyük çarpışma Serakoza etrafında dönyordu. Tabii olanı da, Esed genel komutan olduğuna göre, o savaşta ordusunun başında olmalıydı, savaş alanından uzakta kalamazdı.

Ayrıca bkz.: Tarihu Kudâti'l-Endelüs, 54; burada ise şu not geçmektedir: "Allah'ın rahmeti üzerine olsun, ordunun emiri ve kadısı olduğu halde, Sicilya gazasında, Serakoza kuşatmasında vefat etti. H. 213 senesi idi". Yine bkz. Maliki, 1/173; Esed'in, Serakoza surları altında vefat ettiğini teyit etmektedir.

80 Abbas Hasan, el-Arabu Fi Sıkkilyye, Kahire, 1959, 30.

süren bir İslam devleti kurulmuş oldu. Sonunda burasını h.464 (m.1072)'te Dük Roggero geri almış oldu, böylece tıpkı tatlı bir rüyanın bittiği gibi buradaki İslam devleti de sona ermiş oldu⁸¹. Böylece Esed, Sicilya'yı alan ilk Müslüman fatih unvanını kazandı⁸².

c. Esed'in Şahsiyeti

Ağlebî ailesinin kurucusu İbrahim b. el-Ağleb zamanında kadılık makamına oturan Esed, h. 195 (810)'te Umran b. Mucâlid er-Rab'î'nin başını çektiği fitne döneminde, düşmanlarına yüz vermeyerek, sadık bir şekilde Ağlebîlerin yanında yer aldı⁸³. Ziyâdetullah İbn İbrahim İbn el-Ağleb zamanında Esed, bulunduğu makamının üstünde fetva şeyhi⁸⁴ ve başkadı⁸⁵ olarak tayin edildi.

Salih bir zat olan Esed, fıkıhçı, âlim⁸⁶, dindar⁸⁷ bir adam olduğu gibi, bilim, din ve fetvaları⁸⁸ ile de tanınmıştı. Malikî fıkhnın en eski kaynaklarından biri olan Malikî furu'u hakkında yazdığı "el-Esediyye" kitabının yazarı olması ona yeter. Kufe halkının ilmi Esed sayesinde Mağrib'te yayıldı⁸⁹.

Pek çok İslam memleketinden bilim talipleri gelip onun yanında bilim tahsil etti, hadis ve fıkıh öğrendi⁹⁰. Güçlü bir edebiyatı olan Esed, belağata da kendisini ispat etmişti⁹¹.

81 Geniş bilgi için bkz.: İbn Haldun, *Tarih*, 4/199-200; İbnu'l-Esir, 1/115-116; Medeni, 9-18; Abbas, 35-57; Annan, 134. Ancak Müslümanların medeniyet izleri, Sicilya'da günümüze kadar kalmaktadır. Şehirlerinin adlarında, dillerinde, kalıntılarında vs. Ayrıca Sicilya'da pek çok Müslüman bilim adamı da yetişti: Tarihçi Ali b. el-Kattâ', coğrafyacı es-Seyyid el-İdrisî, edebiyatçı, İbn Zafer ve tanınmış şair İbn Hamdis, onların bir kısmıdır. Müslümanlar bunların yanında, günümüze kadar gelen mimarî ile ilgili eserler de bırakmışlardır.

82 Ansari, 2/17; Yakut, *Buldan*, 5/374 "Esed b. el-Furat, dolaşarak bütün adayı aldı" demektedir. Ancak bu doğru değildir, zira Esed adanın bir kısmını alabildi tamamını değil. Riyazu'n-Nufus'ta ise, 1/173: "Sicilya'nın çeşitli yerlerini aldı" şeklinde geçmektedir. Ayrıca bkz. Cümeli Futuhi'l-İslam, Cevamiu's-Sire eserinin ekinde, 344.

83 Maliki, 1/185; Tabba', 1/105; İbn İzari, 1/94 vd. İbn Mucâlid er-Rab'î'nin, h. 195'teki fitnesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Haldun, 4/196.

84 Tabba', 1/381.

85 İbn Haldun, *Mukaddime*, 253. Zamanımızın adalet bakanı, baş hâkim.

86 Yakut, 5/374.

87 El-Uyun ve'l-Hadaik, 372.

88 Ansari, 2/11; Maliki, 1/181.

89 El-Uyun ve'l-Hadaik, 372.

90 Maliki, 1/181.

91 Tabba', 1/381.

d. Bir Komutan Olarak Esed

Esed'in, Bizanslılara karşı kazandığı Bellata zaferi, bir taktik zaferiydi. Zira Bellata kuvvetleri, ani saldırılara karşı yetiştirilmiş özel Bizans kuvvetleriydi. Böyle bir orduya karşı, Esed, kuvvetlerini stratejik şekilde yerleştirdi. Bizans kuvvetleri dar bir alanda toplanırken Esed ordusunu geniş bir cepheye yaydı ve Bizans ordusunu beklenmedik bir taktikle karşıladı. Tunus'tan gelen yardımlara rağmen, Serakoza'da yığılmak yapan Bizans ordusu yenilmeye mahkum oldu.

Esed kesin çarpışmasını, Serakoza'nın sağlam surları çevresinde yapmakta idi. Bu nedenle Esed kuvvetlerini, Mazer'den Serakoza'ya oradan da Palermo'ya uzanan yaklaşık 200 kilometrelik bir cepheye yayacağına; Bizans ordusuna karşı zafer kazanabilmesi için, o aktif bölgeye yığılması gerekiyordu. Bu durum Esed'in planlarını alt üst etti; zira planlarını savunma vaziyeti üzerine kurmuştu. Halbuki saldırı durumu alması gerekiyordu.

Esed'in, o şartlarda ve böyle bir durumda, vurucu kuvvetlerinin bir kısmını Palermo'ya göndermesi, kuvvetlerinin diğer kısmını da başka bölgelere dağıtması; savaşın prensiplerinden sayılan⁹², "kuvvet yığınağı"⁹³ prensibine aykırı düşmekteydi. Esed bu tedbiri ile hem Serakoza hem de Palermo bölgelerinde zayıf duruma düşmüş oldu. Esed, yalnızca tali derecedeki mevzilerde oyalama taktiği için küçük kuvvetler bırakabilir ve bütün kuvvetlerinden, Serakoza çevresinde dönen esas ve kesin savaşta istifade edebilirdi.

Esed, gerçek bir inanca, yüksek maneviyata, üstün bir kabiliyet ve cesarete sahipti. Ancak bütün bunlar iyi bir komutan olması için yeterli sayılamazdı. Zira bu meziyetleri yanında, çarpışma konularında pratik bir deneyime ihtiyacı da vardı. Bu deneyim ise, ancak ya savaş veya silah eğitimiyle kazanılır. Bir Komutan savaş yapıp eğitimini sürdürdükçe deneyimi artar. Muhakkak ki deneyim, sadece teorik araştırmalar ve uygulamalarla elde edilemez. Teorik araştırmalar, deneyimlere çeki düzen verir. Ancak teorik eğitim tek başına, bu alanda kesinlikle yeterli sayılmaz. Gerçek bir komutan, doğal yeteneklere sahip, savaş teknikleri ile ilgili pratik bilgilere ve deneyime sahip olmalıdır. Ne var ki Esed bundan mahrumdu. Ancak o, sarsılmaz bir biçimde cihadın

92 Kuvvet yığılmak; edebî, fizikî ve maddî en büyük gücü bir araya toplamak ve bunları tam zamanında ve yerinde kullanmaktır. Bkz. Mahmut Şit Hattab, *er-Resulu'l-Kâ'idu*, 449.

93 Savaş prensipleri; savaş esnasında komutanın, davranışlarında doğru inisiyatifini kurabilme cevheridir. Bu da bir komutanın mesleği sırasında, savaş taktiklerindeki tuttuğu doğal komuta ve verdiği ani kararları oluşturan öğedir. Bkz. Hattab, 443.

kutsallığına inanıyordu. Nitekim o, kıtlık gibi bütün zorluklara rağmen gazayı yarıda bırakmamıştır⁹⁴.

Tavsiyelere rağmen pek çok şehit vermişse de İfrikiye'ye geri dönmemiştir. Bu onun savaştaki sabır ve azmini göstermektedir.

Esed, ordusunda düzene son derece dikkat ediyordu. Muhtemelen onun bu yönü fıkıh bilgisinin derin olmasından kaynaklanıyordu. Fimi'ye savaş sırasında şöyle demişti: “Başlarınıza, sizi ayırt edebileceğimiz ve tanıyabileceğimiz bir işaret yerleştirin. Öyle ki bizimkiler, sizleri düşman sanmasın ve size de zarar gelmesin”. Onlar da bunun üzerine kafalarına ot yerleştirdiler, o ot da onların işareti oldu⁹⁵. Bu tedbir onun, ayrıntılara ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Komutanlık yaparken İslam hukukunun prensiplerine göre davranmak onun temel dayanağı idi⁹⁶. Sefer sırasında Allah'ın kendilerini koruması için dua etmek yanında, virtler, Yasin ve diğer sureleri okumayı da ihmal etmiyordu⁹⁷. Savaşta Müslümanlar dışında, kimseden yardım almayı Kabul etmezdi. Zira o, zaferin sadece Allah'tan geleceğine inanırdı. Allah'tan başka kimseden korkmazdı⁹⁸.

Esed aynı zamanda atılgan ve sabırlı bir kimseydi. Başkasına güven veren bir şahsiyeti vardı. Son derece temiz bir geçmişe sahip olan Esed'in cesaretiyle ilgili şu sözleri de dikkat çekicidir: ” Ben adım gibi bir aslanım, aslanlar ise yırtıcı hayvanların en hayırlısıdır. Babam ise Fırat'tır; Fırat ise, suların en hayırlısıdır. Dedem de Sinan'dır (oktur), oklar ise silahların en hayırlısıdır”⁹⁹.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Ebu Zeyd el-Ansari, *Me'âlimu'l-İmân* (th. İbrahim Şebbûh), Kahire 1968.

Ahmet Şelebî, *et-Tarihu'l-İslamî ve'l-Hadâratı'l-İslamiyye*, Kahire 1966.

Ahmet Tefîk el-Medenî, *el-Muslimun Fi Cezireti Sıkkalliyye ve Cenubi İtalya*, el-Cezair h. 1365.

Ali Rıza, *Urfa Mücadelesi*, Sinop 1924.

Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1989.

Azimî, *Tarih* (yay. Ali Sevim), Ankara 1988.

Aziz Günel, *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır 1970.

94 Maliki, 1/189; Ansari, 2/6.

95 Maliki, 1/188; Ansari, 2/6.

96 Maliki, 1/187.

97 Kudatu'l-Endelüs, 54.

98 Muhtasarı Siyaseti'l-Hurub, 15; Maverdi, *el-Ehkamu's-Sultaniyye*, Cezayir 1915, 6.

99 Tabba', 2/380; Emari, 331.

- Beyhakî, *Tarihu 'l-Hukemâ'* (yay. M. Kurd Ali), Dimaşk 1946.
- Carl Brockelmann, *GAL.*, Leiden 1943.
- Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi* (çev. Zeki Meğamiz), İstanbul h. 1328.
- E. Honigman, *İslam Ansiklopedisi*, "Urfa", İstanbul 1986.
- Ebu Abdullah el-Bâcî el-Mes'ûdî, *el-Hulâsatu 'n-Nakiyye*, Tunus h.1323.
- Ebu Abdullah el-Mâlikî, *Riyazu 'n-Nufûs* (th. Huseyn Mu'nis), Kahire 1951.
- Ebu Hasan en-Nebhani, *Tarihu Kudâti 'l-Endeliüs*, Kahire 1948.
- Ebu Omar Yusuf el-Kindî, *el-Vullâtu ve 'l-Kudâtu*, Leiden 1912.
- Faik Sabri Duran, *Büyük Atlas*, MEB. Ankara trz.
- Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara 1972.
- Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.
- Hayruddin ez-Zirikli, *el-E'lâm*, Dimaşk 1957-1959.
- Huseyn Mu'nis, *Fethu 'l-Arabi Li 'l-Mağrib*, Kahire 1947.
- Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, Ankara 1987.
- İbn el-Adîm, *Buğyetu 't-Talebi Fi Tarihi 'l-Haleb*, (yn. Ali Sevim), Ankara 1989.
- İbn el-Cevzî, *el-Muntazam*, Haydarabat h. 1360.
- İbn Culcul, *Tabakâtu 'l-Atibbâ'i ve 'l-Hukemâ'* (th. Fuat es-Seyyid), Kahire 1955.
- İbn Ebi Usaybi'a, *Uyûnu 'l-Enbâ'i Fi Tabakati 'l-Atibbâ'*, Kahire 1886.
- İbn Esîr, *el-Kâmilu Fi 't-Tarih*, Beyrut 1966.
- İbn Haldun, *Mukaddime* (th. Abdurrahman Vâfi), Kahire h. 1384.
- İbn Haldun, *Tarihu 'l-İber*, Kahire h. 1284.
- İbn Hallikan, *Vefeyatu 'l-E'yân*, Kahire 1948.
- İbn Hazm el-Endelüsî, *Camharatu Ensâbi 'l-Arab* (th. Abdusselam Harun), Kahire h. 1382.
- İbn İzari el-Marrâkuşî, *el-Beyanu 'l-Muğrib* (th. J. Colan ve L. Provensal), Leiden 1948.
- İbn el-Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk* (yay. H. F. Âmedroz), Leiden 1903.
- İbn Kesir, *el-Bidayetu ve 'n-Nihaye* (th. Ali Şîrî), Beyrut 1988.
- İbn en-Nedim, *el-Fihrist* (th. Floegel), Beyrut 1964.
- İbn Teğri Berdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhire*, Kahire 1956.
- İhsan Abbas, *el-Arabu Fi Sıkıllıyye*, Kahire 1959.
- İsmail Bağdadî, *İzah el-Meknun*, İstanbul 1945-1947.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975.
- İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971.
- Kadri H. Togan, *Turâsu 'l-Arabi 'l-İlmî*, Kahire 1963.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, İstanbul 1941-1943

- Komisyon, *Atlasu'l-Âlem*, Beyrut 1982.
- Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi* (çev. Kasım Turhan), İstanbul 1987.
- Mahir Abd. Muhammed, *Huneyn İbn İshak ve'l-Asru'z-Zehebî Li't-Terceme*, Beyrut trz.
- Mahmut Şit Hattab, *Beyne'l-Akîdeti ve'l-Kiyâde*, Beyrut 1972.
- Mahmut Ş. Hattab, *Kâdetu Fethi'l-Mağribi'l-Arabî*, Beyrut 1966.
- Metin Tuncel (Prof. Dr. Danişman), *İl-İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.
- Mikâil Emari, *el-Mektebeu'l-Arabiyyeu's-Sıkilliyye*, Leipzig 1957.
- Muhammed Abdullah Annân, *Terâcum İslamiyye*, Kahire trz.
- Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, Kahire h. 1306.
- Necati Avcı, *Muvaffakuddin Abdullatif el-Bağdadî'nin Dinî İlimlerde Eğitimi ve Öğretimi*, Erciyes Üniv., Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını No. 14, Kayseri 1992.
- _____, *Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Alimler*, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını No. 18, Kayseri 1995.
- _____, *Harranlı Yazar ve Tarihçi Ebu'l-Hüseyn Hilâl b. el-Muhassin es-Sabi' el-Harranî*, Hayatı ve Eserleri, Edesse Kültür Dergisi, İstanbul 1999/3, sayı: 7.
- Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı*, İstanbul 1969.
- Omar Rıza Kehhale, *Mucemu'l-Muellifin*, Beyrut 1957.
- Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Ankara 1993.
- Salahuddin es-Safadî, *el-Vâfi Bi'l-Vefeyât*, Dimaşk 1953.
- Şakir Mustafa, *et-Tarihu'l-Arabî ve'l-Muerrihûn*, Beyrut 1979.
- Şevki Ebu Halil, *Atlasu't-Tarihi'l-Arabî*, Dimaşk 1984.
- Et-Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Kahire h. 1358.
- The Britannica Encyclopedia, "Edesse", Manchester 1907.
- Yakut el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldan*, Kahire 1905. ve
- Yakut el-Hamevî, *el-Muştereku Vaz'an ve'l-Muftaraku Sak'an*, Leiden 1846.
- Yakut el-Hamevî, *Mucemu'l-Udebâ'*, Kahire 1932. ve
- Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât Fi Enbâhi'n-Nuhât* (th.M. Ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire 1952.
- Ez-Zerkeşî, *Tarihu'd-Devleteyn el-Muvahadiyye ve'l-Hıfsıyye* (th. Mâzûr), Tunus 1966.
- Ez-Zehebî, *Duvelu'l-İslam*, Kahire 1974.
- Ez-Zehebî, *Siyeru E'lâmi'n-Nübelâ'*, Beyrut 1981.